

4-27-2020

## DEVELOPMENT OF NEOCONSERVATIVE APPROACHES TO DEMOCRATIZATION

Abrar Saloxiddinovich Turaev

*senior teacher of the department of social sciences of Jizzakh State Pedagogical Institute*

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu>



Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

---

### Recommended Citation

Turaev, Abrar Saloxiddinovich (2020) "DEVELOPMENT OF NEOCONSERVATIVE APPROACHES TO DEMOCRATIZATION," *Scientific reports of Bukhara State University*. Vol. 4 : Iss. 2 , Article 11.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss2/11>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific reports of Bukhara State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact [sh.erkinov@edu.uz](mailto:sh.erkinov@edu.uz).

Хулоса сифатида куйидагиларни таъкидламоқчимиз:

**Биринчидан**, бугунги кунда маънавий-эстетик манбаларнинг экологик воқеликни бадий образлар воситасида ижодий акс эттириши, пассив ҳодиса бўлмасдан, аксинча инсоннинг экологик фаолиятини норматив-баҳолаш, ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш нуқтаи назаридан комплекс-системали ижтимоий ҳодисадир.

**Иккинчидан**, маънавий-эстетик манбалар инсон меҳнати, ақл-идроки, онг-шуури билан яратилган маънавий борлиқнинг реал мавжудлик ҳолати бўлиб, вужудга келган ҳар қандай ҳодисага, шу жумладан экологик воқеликка нисбатан ўз позициясини аниқлаб олган ижтимоий онг шаклидир.

**Учинчидан**, маънавий-эстетик манбаларда экологик муаммоларни кун тартибига қўйиш ва ҳал этиш усулларини, воситаларини кўрсатиши, инсон ижтимоий фаолиятининг ижодкорлик характерини намоён этади ва унда шахснинг ўзига хос истеъдоди, маҳорати намоён бўлади.

**Тўртинчидан**, маънавий-эстетик манбалар маънавий маданиятнинг ўзаги сифатида ҳамма вақт реал воқеликдан келиб чиқади ва уни идеал образлар тарзида ифодалаш усули бўлиб, экологик онг ва маданият шаклланишида муҳим аҳамият касб этади.

#### АДАБИЁТЛАР

1. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Т.: Шарқ, 1998. 67-б.
2. Жалолиддин Румий. Учмоққа қанотим йўқ вале учгайман. - Т.: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994. –Б. 3-5.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 31-32-б.
4. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. –570 б.
5. Назир Ҳаким. Чўл бекаси. Очерклар. – Т.: “Адабиёт ва санъат” нашри, 1973. 68-б.
6. Раҳмонов Н., Болтабоев Ҳ. Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. 1-жилд. – Т.: Фан, 114-123-б.
7. Чориев Анвар. Инсон фалсафаси (иккинчи китоб) Мустақил шахс. – Т.: Chinor ENK, 2002. 77-б.

УДК: 327.3

### ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ БОРАСИДАГИ НЕОКОНСЕРВАТИВ ЁНДАШУВЛАР РИВОЖИ

#### РАЗВИТИЕ НЕОКОНСЕРВАТИВНЫХ ПОДХОДОВ К ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

#### DEVELOPMENT OF NEOCONSERVATIVE APPROACHES TO DEMOCRATIZATION

*Тураев Аббар Салохиддинович*

*ЖДПИ ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси*

*Turaev Abrar Saloxiddinovich*

*senior teacher of the department of social sciences of Jizzakh State Pedagogical Institute*

**Аннотация.** Мақолада замонавий сиёсий мафкуралардан бири бўлган неоконсерватизм ривожига демократлаштириши гояларининг ўрни, АҚШ ички ва ташиқи сиёсатида таъсири ҳамда неоконсерватизм назариячиларининг концептуал қарашлари хусусида фикр юритилади. Хусусан, АҚШ неоконсерватизмининг демократияни қўллаб-қувватлаш ва уни стратегик мақсадлар учун “экспорт қилиш”, демократия “тақчиллиги” кузатилаётган давлатлардаги либерал-демократик ислохотларни тезлаштириши сингари деструктив ёндашувлари таҳлил қилинади.

**Таянч сўзлар:** неоконсерватизм, демократлаштириши, ташиқи сиёсат, АҚШ, демократияни ёйиши, Яқин Шарқ, гегемонлик.

**Аннотация.** В статье обсуждается роль демократизации в развитии неоконсерватизма, одной из современных политических идеологий, ее влияние на внутреннюю и внешнюю политику США, а также концептуальные взгляды неоконсервативных теоретиков. В частности, анализируются деструктивные подходы неоконсерватизма к поддержке демократии и ее «экспорту» в стратегических целях,

ускорению либерально-демократических реформ в странах, где наблюдается «дефицит» демократии.

**Ключевые слова:** неоконсерватизм, демократизация, внешняя политика, США, продвижение демократии, Ближний Восток, гегемонистская идеология.

**Abstract.** The article discusses the role of democratization in the development of neoconservatism, one of contemporary political ideologies, its impact on USA domestic and foreign policy, and the conceptual views of neoconservative theorists. In particular, an analysis will be made of the destructive approaches of neoconservatism to supporting democracy and its "export" for strategic purposes, accelerating liberal democratic reforms in countries where there is a "deficit" of democracy.

**Key words:** neoconservatism, democratization, foreign policy, USA, democracy promotion, Middle East, hegemonic ideology.

**Кириш.** Икки кутбли дунё тартиботининг барҳам топиши, тоталитар бошқарув услубларидан воз кечилиши, халқаро ҳуқуқ тамойиллари ўрнатилиши жаҳон ҳамжамияти, турли миллат ва элатларнинг эмин эркин, миллий қадриятлар ва ўзига хос тарихий анъаналар асосида ўз жамиятларини ислоҳ қилиш имконияти юзага келди. Давлат бошқаруви, иқтисодиёт ва маданий соҳадаги ислоҳотлар, аввало, бутун дунё тан олаётган ва умуминсоний қадрият сифатида намоён бўлаётган тамойиллар асосига қурилмоқда. Аммо бугунги дунёнинг мафқуравий манзарасига назар ташланса, турли ғаразли мақсадларни кўзловчи, тор доирадаги гуруҳлар эҳтиёжларига йўналтирилган мафқуравий таъсирлар кўлами ҳам ортиб бораётганлиги намоён бўлади. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида таъкидланганидек, мафқура полигонлари ядро полигонларидан кучлироқ таъсирга эга бўлмоқда. Айниқса, глобал гегемонликка интилаётган кучларнинг ривожланаётган минтақалардаги сиёсатида мана шундай таъсирларни кўриш мумкин. Хусусан, XXI асрнинг дастлабки ўн йиллиги давомида Марказий Осиё, Каспийбўйи ва Яқин Шарқ сингари минтақалардаги мафқуравий рақобат геосиёсий императивларга асосланди ва минтақалардаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жараёнларга салбий таъсир кўрсатмоқда.

**Асосий қисм.** Замонавий сиёсий мафқуралар ичида неоконсерватизм АҚШ сингари йирик давлатлар бошқаруви ва сиёсий қарорлар қабул қилишига жиддий таъсир кўрсатиши натижасида турли минтақаларда ҳали ҳануз давом этаётган кескинлик жаҳон ҳамжамиятини жиддий ҳавотирга солган. XX асрнинг сўнги чорагида АҚШ неоконсерватив ташқи сиёсий стратегияси баҳс-мунозараларида демократия асосий диққат марказдаги масаладан бири бўлиб келди. Неоконсерватив ташқи сиёсат консерватизмнинг бошқа йўналишларидан демократияни қўллаб-қувватлаши ва уни стратегик мақсадлар учун экспорт қилиш, зарур вазиятларда “қаттиқ куч” (курол-яроғ воситасида – Т.А) билан амалга ошириш жиҳатлари билан ажралиб туради. Таҳлилларда бу ҳолат неоконсерватизмнинг иккинчи авлоди мақсадларининг юзага чиқиши билан изоҳланади.

Совуқ уруш тугаши билан 1970-йилларда юзага келган неоконсерваторларнинг биринчи авлоди иккинчи ёш неоконсерваторлар билан алмашиш жараёни кузатилди. Улар “Америка униполаризми” ғояси атрофида жипслашиб, ташқи сиёсий режалаштириш масалаларига ўз таъсирини кўрсата бошладилар. Либерал демократик тамойилларнинг мамлакат ички ва ташқи сиёсатида акс этиши борасида неоконсерваторлар билан либерализм мафқураси тарафдорлари ўртасида муайян бирлашувни кузатиш мумкин. Шу билан бирга ички сиёсий қарорларда либерализм қоидаларининг кўпроқ акс этиши ёки ташқи сиёсатда демократияни ёйиш ғояларининг амалиёти баъзан ўз камчиликларини ҳам кўрсатади.

XX аср ва XXI аср бошларида демократик давлатлар ўзаро урушмайди, деган тамойил қанчалик жозибадор бўлмасин, масъулиятсизлик, бепарволик, ҳарбий қудратни оширишга эътиборнинг камайиши каби ҳолатлар ҳам кузатилди. Аммо, неоконсерваторларнинг фикрича, демократия ҳавфсиз мавжудлигининг ягона ечими унинг ҳарбий куч-қудрати, устунлигидир [8, p.39].

Неоконсерваторларнинг кейинги авлодини И.Далдер ва Ж.Линдсей “демократик империалистлар” деб таърифлайдилар[3, p.15]. С.Халпер ва Ж.Кларк эса уларни Яқин Шарқни демократлаштиришда Кичик Ж.Буш ҳукуматини тезлатганликда айблайдилар. Умуман, қатор ғарблик тадқиқотчилар 1990-йиллардан кейинги неоконсерваторларнинг иккинчи авлодини демократлаштиришнинг илк неоконсерватив ғоячилари сифатида талқин этадилар.

Неоконсерваторлар авторитаризм ва теократия тузумларини Яқин Шарқдаги антиамериканизмнинг кучайиши ва кенг ёйишининг омили сифатида баҳолайдилар. Шу боис улар минтақада демократик қайта қуришларни амалга оширишга зўр берадилар. Таъкидлаш керакки, 1990-йиллар давомида неоконсерваторлар томонидан демократияни тарғиб этиш ва қўллаб-қувватлаш жараёнларини фақатгина “юмшоқ таъсир” (soft power) орқали амалга ошириш таъкидланган бўлиб, улар бошқа давлатларга демократияни олиб кириш учун қуролли ҳаракатларни рад этиб келган эди. Хусусан, У.Кристал ва Р.Каган ўз фаолиятлари давомида “юмшоқ таъсир” ташаббусини қўллаб-қувватлаб келган бўлиб, асосан, маданий алмашинув, турли амалий ёрдамларни кўпайтириш ва зарур ҳолатларда ҳарбий жиҳатдан ёрдам кўрсатишни ёқлаб келганлар.

Р.Каганнинг фикрича, демократия мурасага келиб бўлмайдиган йўсинда тарғиб этилмаслиги лозим. Фақатгина зарурат тақозо этсагина, мурасасизлик бўлиши мумкин[13, p.12-14]. Бу каби фикрларни давом эттириб, неоконсерватив ғояларнинг таниқли тарафдори Ч.Краутхаммер демократияни ҳамма жойда қўллаб-қувватлаш керак ...стратегик зарурат юзага келганда қонли тўкилишлар содир этилиши мумкин, лекин ҳар қандай ҳолатларда ҳарбий интервенцияларнинг олди олинишига интилиш лозим, деб таъкидлайди[6].

Аммо 1990-йилларда кейинги авлод вакиллари томонидан асос солинган “Янги Америка асри лойиҳаси” (PNAC)нинг 1998 йилги президент Б.Клинтонга Ироқдаги тузумни ўзгартириш хатининг мазмуни демократия эмас, балки геосиёсий масалалардан дунё нефть таъминотининг муҳим қисми хавфсизлиги сингари масалалардан иборат бўлганлиги[10] уларнинг ҳарбий куч воситасидан фойдаланишни рад этишга шубҳа билан қарашга мажбур қилади. Ҳатто PNAC нинг 2001 йил 20 сентябрда Бушга йўллаган мактубида ҳам Ироқда ёки бошқа бирор-бир жойда демократияни қўллаб-қувватлаш борасида даъватлар мавжуд эмас эди.

Танқидчилар АҚШ ташқи сиёсий концепциясининг консерватив-либерал турини таклиф этар экан, уларнинг фикрича, айнан шу вариантлар АҚШ ва бутун халқаро ҳамжамятнинг узок муддатли манфаатларига мос келиши мумкин. Шунга кўра, сиёсатшунос профессор Ч. Лейн бир кутбли дунёни рад этган ҳолда ўз моделини таклиф қилади. Унга кўпроқ АҚШ ҳаракатларидаги эркинлик, дунёдаги йирик давлатлар ўртасидаги кучлар балансига риоя этиш ёндашуви яқиндир. Лейн ўз стратегиясини “эркин баланс” сифатида тавсифлаб, уни гегемониянинг ҳар қандай турига қарама-қарши қўяди. У демократияни тарғиб этишда гегемонлик ғоялардан воз кечишни таклиф қилади. Бу келишмовчиликларнинг ҳал бўлишига, хусусан, Америка қуролли кучлари ёрдамидаги гуманитар интервенция ўтказилишига ҳам ижобий таъсир кўрсатиши мумкин[5, p.86-112].

1990-2000 йиллар бошига назар солинса, АҚШ миллий манфаати сифатида демократияни илгари суриш ғоясига неоконсерваторлар томонидан скептик ёндашилганлиги кузатилади. Масалан, П.Вулфовиц таъкидлайдики, АҚШ дунё сиёсатида демократияни ёйишни кучайтиришда эҳтиёткорлик ҳолатида турибди[14]. Худди шундай, Ж.Муравчик ҳам, Америка манфаатлари демократияни ёйишни дастаклайди, аммо уни ёйишда урушга кирмаяпти[7, P.161, 163, 164.]. Яна шу каби фикрларни 2003 йил февралда, Ироқ уруши бошланишидан бир ой аввал, У.Кристал ва Л.Каплан томонидан нашр қилинган ишда кузатиш мумкин. Уларнинг фикрича, ички репрессия ёки қўшниларга таҳдид қилаётган ҳамда терроризмни қўллаб-қувватлаётган диктаторлар Америка манфаатларига зиён етказмаслиги мумкин. АҚШ манфаатлари, иттифоқчиларга таҳдид юзага келганда, кенг қўламли ОҚҚни қўллаш билан боғлиқ қоидабузарликлар содир бўлсагина бошланади[4, p.27]. Демак, баҳсли ҳолат юзага келмоқда: бир томондан, неоконсерваторлар демократияни

ёйиш тарафдорлари бўлиб чиқмоқдалар, аммо иккинчи томондан, у устувор ташқи сиёсат мақсади сифатида рад этилмоқда.

Кўпчилик АҚШнинг демократияни кенг ёйиш сиёсатини 9/11 воқеалари билан боғлаётган бўлса-да, аммо юқорида таъкидлаб ўтилганидек, РНАСнинг Бушга йўллаган мактубларида демократияни кўллаб-қувватлаш борасида аниқ таклифлар илгари сурилмаган эди. Шу ўринда АҚШ собиқ давлат котибаси М.Олбрайтнинг қуйидаги фикрларини ҳам келтириш мумкин: “2002 йилги президентнинг Конгрессдаги чиқишида асосий эътиборни терроризмга қарши кураш ёки Афғонистонни демократик қайта куришга эмас, балки Ироқ, Эрон ва Шимолий Корея масалаларига қаратди”[23, С.49.]. Аммо “Буш Доктринаси”га кўра, агар Яқин Шарқда демократия ғалаба қозонса, Американинг бу минтақадаги терроризм ва ОҚҚ тарқалишини йўқ қилиш сингари хавфсизлик муаммолари йўқолиши[12, Р.244.] хулосалари берилди.

2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан кейин АҚШ Араб дунёсида демократияни тарғиб этишни молиялаштиришни кучайтири. Бир қатор янги концепциялар илгари сурила бошлади. Шулардан бири “Катта Яқин Шарқ” концепцияси ҳисобланади. “Катта Яқин Шарқ” концепцияси 2003 йили ишлаб чиқилган бўлиб, ҳозирги кунгача бир қатор янгиланишлар билан “Янги Яқин Шарқ” сифатида эътироф этилмоқда. “Катта Яқин Шарқ” (“Greater Middle East”) Буш маъмурияти томонидан ишлаб чиқилган геосиёсий атама бўлиб, ўз ичига Араб дунёси, Эрон, Туркия, Афғонистон ва Покистонни қамраб олади. Янги Яқин Шарқ лойиҳаси бош расмий ҳужжати бу “АҚШнинг Яқин Шарқдаги янги миллий хавфсизлик стратегияси: 11 сентябрдан сўнг таҳлил” деб номланади.

Бу лойиҳада АҚШ Марокаш ва Марвитаниядан тортиб Афғонистонгача бўлган 24 та давлат чегарасини ўзгартиришга ҳаракат қилади. Катта Яқин Шарқ ва Шимолий Африка америкаликлар учун Евроосиё юраги (Heartland)ни эгаллаш учун плацдарм ҳисобланади. Катта Яқин Шарқ концепциясининг бош мақсадини мусулмон давлатларида фуқаролик жамиятлари институтларини ташкил этиш, қонун устуворлигини таъминлаш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, ижтимоий соҳаларда аёллар ролини ошириш, мустақил ОАВни ривожлантириш, аҳолининг глобал компьютер ахборот тармоқлари ва бошқа замонавий ахборот манбаларига уланиш имкониятларини кенгайтирган ҳолда чуқур модернизациялашга ёрдамлашиш ҳисобланади.

Демак, АҚШ неоконсерватив ташқи сиёсати ривож тенденцияларига эътибор қаратилса, кичик Ж.Буш маъмурияти ҳукмронлиги даврида босқичма-босқич демократияни илгари суриш ғоялари шакллантириб борилиши ва амалиётга жорий этилганлигини таъкидлаш жоиз. Масалан, Яқин Шарқ минтақаси барқарорлигига салбий таъсир кўрсатувчи омил сифатида минтақадаги бир қатор салбий “образлар”нинг шакллантирилиши амалиётчи неоконсерваторлар учун муҳим асос бўлди. Хусусан, президент кичик Ж.Буш 2002 йил 29 январда Ироқ, Эрон ва Шимолий Кореяни “Ёвузлик ўқи” дея атайди.

Бундай чақириқлар АҚШнинг ташқи сиёсатида кўп маротаба қўлланилган. Америка халқи демократик тамойилларни ўзига асос қилиб олгани туфайли АҚШ ҳукумати омманинг норозилигисиз ташқи сиёсатда эркин равишда гесиёсий мақсадларни рўёбга чиқариши қийин кечади. Шунинг учун ҳам омма фикрини геосиёсий мақсадлар билан бир маромда йўналтириш учун АҚШ ҳукумати кўпинча “яхши” ва “ёвуз” терминларини (бинар ёндашув) кўп қўллайди. Унга кўра АҚШ ҳукумати доим “яхши” позицияда бўлади, унга қарши кучлар, тажовуз қилувчилар ёки “ўлжалар” барчаси “ёвуз” куч сифатида эътироф этилади. 1980-йилларда Роналд Рейганнинг Совет Иттифоқини “ёвуз мамлакат” деб аташи ҳам бунга яққол мисол бўлади.

Бу сиёсатга кўра АҚШ ўзини дунёга цивилизация ва демократияни ёйувчи “яхши” куч сифатида кўрсатади ва бу вазифа “Илоҳий миссия” деб ҳам қаралади. Бу каби дунёқараш АҚШнинг XIX асрдаги ғарбий ҳудудларини замонавийлаштиришидан мерос бўлиб, ҳозирги кунда АҚШнинг дунёда ўз таъсирини ёйишида кўп қўлланилмоқда. “Салбий” ва “ёвуз” кучларга қарши халқаро курашни авж олдиришга уриниш ўзининг икки қарама-қарши жиҳатига эга. Биринчидан, халқаро ҳамжамиятнинг бундай кучларга қарши курашишидаги

муносабати бир хил эмас. Иккинчидан эса неоконсерваторларнинг униполяристик позицияси халқаро ҳамкорликни чегаралайди. Шунга қарамай, АҚШ неоконсерваторлари таъсирида демократияни илгари суришнинг халқаро ташаббуслари ҳам юзага келди.

Хусусан, 2003 йил 6 ноябрда президент Ж.Буш NED (The National Endowment for Democracy-NED фонди 1983 йили Президент Р.Рейган ва АҚШ Конгресси томонидан бутун дунёда ноҳукумат институтлар ҳаракатлари орқали демократик институтларни мустаҳкамлаш учун ташкил қилинган бўлиб, ҳар йили юзлаб грантлар Африка, Осиё, Яқин Шарқ ва бошқа минтақаларда демократик гуруҳларни қўллаб-қувватлаш учун ажратилади[26]) фонди ташкил этилганлигининг йигирма йиллигига бағишланган чиқишида АҚШнинг янги ташқи сиёсати мазмунини белгиловчи – “Глобал демократик инқилоб” ни эълон қилди. Лекин бу ташаббус олдинроқ Яқин Шарқ минтақасида қўллаб бўлинган, Ироқни “озод қилиш” билан бошланган бўлиб, бу минтақадаги бошқа давлатлар учун сабоқ бўлиши таъкидланган эди.

Кичик Ж.Бушнинг эътирофича, дунёдаги 40-50 та давлатларда мана шундай эркинлаштириш ишларини олиб бориш зарурати мавжуд бўлиб, Яқин Шарқ янги сиёсатида диққат марказдаги асосий ҳудуд бўлиб қолмоқда. Биринчи навбатда бу Эрон, Саудия Арабистони ва Сурия давлатлари бўлиб, улар етарли миқдорда нефть захираларига эга, шу билан бирга бу минтақадаги АҚШ манфаатларига қарши бормоқда ва Исроил хавфсизлигига таҳдид солади. Шу жиҳатдан, неоконсерваторлар АҚШ хавфсизлиги дунёдаги демократик давлатлар сонига боғлиқ деб ҳисоблайдилар. Аммо, улар учун дунё сиёсатидаги муҳим омил ҳарбий кучдир.

Мазкур икки жиҳатдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, 2000-йилларда неоконсерваторлар томонидан куч воситасида демократияни илгари суриш амалиёти тўлиқ неоконсерватив мантиққа эга бўлди. Таъкидлаш жоизки, демократияни илгари суриш неоконсерваторлар учун ташқи сиёсий кун тартибидаги устувор масала сифатида қаралмайди. Стратегик жиҳатдан улар анъанавий тарзда Американинг глобал етакчилиги ва бошқа бир рақобат қилувчи давлатларнинг пайдо бўлишига йўл қўймасликка кучли эътибор қаратадилар.

Демократлаштириш сиёсати нафақат таниқли неоконсерваторлар ёки Оқ уй маъмурияти вакиллари нутқларида, балки шу масалага алоқадор қонун лойиҳаларида ҳам ўз аксини топди. Масалан, 2005 йил 3 мартда сенаторлар Ж.Маккейн ва Ж.Либерман ҳамда Вакиллар палатаси аъзоларидан Т.Лантос ва Ф.Вулф томонидан Конгрессга “Неодемократик мамлакатларда демократик кадриятлар ва демократияни тарқатиш қонун”и лойиҳасини киритилди. Аслида бу лойиҳанинг асосчилари Гудзон институтида тўпланган неоконсерватив фикрлар тарафдорлар, дипломат ва тадбиркор М.Палмер, ҳуқуқшунос Э.Кадель, сиёсатшунос М.Горовиц ва Б.Тантильо ҳисобланади.

Қонун лойиҳасига кўра, АҚШ ташқи сиёсатининг асосий мақсад ва миссияси хорижий давлатларда эркинлик ва демократияни ёйиш бўлиб, хорижий давлатларда демократик кадриятлар, тамойиллар ва амалиётни кучайтириш, кенг ёйиш ва қўллаб-қувватлаш учун барча таъсир этиш воситаларини қўллаш лозим[1]. Лойиҳага биноан АҚШ Давлат департаменти қонунда кўрсатилган барча вазифаларни бажарувчи ва масъул муассаса ҳисобланади. Асосий эътибор давлатлардаги ёшлар билан ишлаш масаласига қаратилган бўлиб, демократлаштиришга бағишланган маъруза ва махсус дастурлар ишлаб чиқиладиганлиги ҳам муҳим жиҳатлардан биридир. Қонун лойиҳаси неоконсерваторлар ва либераллар томонидан бирдек маъқулланиши умумий манфаатлар йўлида ғоявий курашлардан воз кечиш вазиятини кўрсатиб бермоқда.

Президент Ж.Буш томонидан “Глобал демократик инқилоб” эълон қилингани билан бир вақтда М.Палмер “Breaking the Real Axis of Evil:How to oust the World’s last Dictators by 2025” номли китобини нашр эттирди. Унда АҚШ томонидан номақбул сиёсий тузумли давлатларда амалга оширилиши керак бўлган асосий 25 та шарт-шароит кўрсатиб ўтилади. Дунёвий демократик инқилоб неоконсерватив концепцияси тамойилларини рад этмаган ҳолда Палмер уни қуролли йўллар билан эмас, балки тинч ва зўравонликларсиз амалга

ошириш услубларини таклиф қилган. Унинг фикрича, асосийси, бу усул арзон ва АҚШ учун анча қулай бўлиб, маҳаллий ноҳукумат ташкилотлар томонидан амалга оширилади. Палмер таклифининг муҳим жиҳати шундаки, унинг фикрларини АҚШдаги бир қатор сиёсат ва жамоат фаоллари, ҳам неоконсерваторлар, ҳам либераллар бирдек юқори баҳолаганлар. Неоконсерваторлардан Ж.Муравчик, МРБнинг собиқ директори Ж.Вулси, таниқли сиёсатшунос Ф.Фукуяма ва бошқалар унинг фикрларини қўллаб-қувватлашган.

2006 йил мартда қабул қилинган АҚШнинг “Миллий хафвсизлик стратегияси”да куйидагилар белгиланган эди: “Қўшма Штатлар сиёсати бизнинг дунёмизда бора-бора золимлик(тирания)ни бартаф этиш мақсадида ҳар қандай давлат ва маданиятда демократик ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш ва унга ёрдам беришдан иборат. ... Сиёсатимизнинг мақсади дунёда ўз фуқаролари эҳтиёжларини қондира оладиган халқаро аренада жавобгарликни бўйнига оладиган демократик, яхши бошқариладиган давлатни бунёд этишга қўмаклашиш ҳисобланади. Бу – америка халқи хафвсизлигини таъминлашнинг энг яхши усулидир”[11].

Шу мақсадда 2005 йил март ойида Америка разведка миллий кенгаши томонидан АҚШ миллий манфаатларига таҳдид солиши мумкин бўлган 25 та давлат рўйхати тузиб чиқилди ва АҚШнинг мазкур давлатлардаги “демократлаштириш” ишларига аралашishi зарурлиги таъкидланди[16]. Шунингдек, бу масала давлат раҳбарлари нутқида ҳам акс этади. 2005 йил май ойида Ж.Буш “Демократияни ёйиш иккинчи президентлик муддатим давомида мен учун бош вазифалардан биридир. Бугун озодлик Ер курраси бўйлаб мислсиз ривожланиш ва ёйилиш касб этаётган экан – бу ҳали дебоча халос. ...Кавказда, Ўрта Осиёда, қолаверса, ҳамма-ҳамма минтақаларда миллионлаб одамлар бўлажак буюк ўзгаришларни орзиқиб кутмоқда. Ва албатта, рўй беради”[19, б.52], дея таъкидлаган эди.

Тўртинчи жаҳон уруши, неоконсерваторлар нуктаи назарига кўра, 2001 йилдаги 11 сентябрь терактлари билан бошланган. Агар бошқа душман сифатида “исломий фашизм” кўрилган бўлса, келгусида уни тушуниш тинчлик ва демократияни ёйиш учун кураш сифатида намоён бўлади. Шу боис, бу ерда мақсад прагматикликдан кўпроқ намоён бўлмоқда. Америка хафвсизлиги тўғридан-тўғри дунёда демократияни ёйишга боғлиқдир, деб таъкидлайди Н.Подгорец[9].

Бугунги кунда неоконсерваторлар ўртасида ҳам демократлаштириш масаласида фикрлар қарама-қаршилиги мавжуд. Хусусан, америкалик неоконсерваторлардан Ф.Фукуяманинг таъкидлашича, аввало, давлат бошқаруви институтлари шакллантирилиши ва армия, полиция, суд органлари, солиқ хизмати, марказий банк, соғлиқни сақлаш тизими, таълим модернизацияланиши лозим [15, с.19-31]. Ҳатто у неоконсерватизмнинг таниқли вакилларида бири бўлишига қарамай, неоконсерватизмнинг барча масалаларга кириб бораётганлигини танқид қилиб, бундай ҳолатларни қўллаб-қувватламаслигини, Ж.Буш маъмуриятининг ҳатти-ҳаракатини эса “асл” неоконсерватив хусусиятга ва асосга эга эмас, деб таъкидлаган[2,р.9]. Шу билан бирга, у томонидан илгари сурилган “Тарихнинг интихоси” ва бутун дунёда либерализмнинг ўрнатилиши концепцияси тадқиқотчилар томонидан ҳаққоний воқеликдан йироқ, метафора сифатида қабул қилинмоқда[18, с.44].

Чарльз Краутхаммернинг “агар демократия биз учун яхши бўлса, демак, у бошқалар учун ҳам яхши эканлигига ишонишимиз керак” қақирғига қарамай, таниқли америкалик экспертлар З.Бжезинский ва Г.Киссенжер эркинлик ва демократияни илгари суриш жараёнида шошма-шошарлик ва бирёқламалик тескари натижага олиб келиши тўғрисида огоҳлантирганлар.

Американинг мусулмон мамлакатларни демократлаштириш тўғрисидаги баёнотларини (кичик Ж.Буш президентлиги даврида) Бжезинский қўллаб-қувватласа-да, эҳтиёткорликка чорлайди. Ҳар қандай иш мутаассиблар қўлида тескари натижа бериши мумкин. Ўрта асрларда мўминлик ва ҳамдардлик билан суғорилган дин инквизиция даҳшатини яратди. Гильотина француз инқилобининг “озодлик, тенглик ва биродарлик” тимсолига айланди. Социализм иделлари ноинсоний ленинизм-стализм қиёфасида қайта туғилгани сабаб ўтган асрда одамзодга мисли кўрилмаган укубатлар келтирди.

Демократияни илгари суриш мутаассибларча тиришқоқлик билан, исломнинг тарихий

ва маданий анъаналарини ҳисобга олмай киришилса, бу демократия ғоясининг инкор этилишига олиб келиш мумкин. Айрим ислом давлатлари, айниқса, Туркия, шунингдек, Марокаш ва Эрон тажрибаси кўрсатмоқдаки, демократлаштириш ёт кучлар томонидан догматик тарзда тиқиштирилмай, узвий ривожланиш натижаси бўлса, ислом жамияти аста-секин демократиянинг сиёсий маданиятини қабул қилади, дейди З.Бжезинский[17].

“Демократик жараёнлар, – дейди Ислом Каримов, – ўз объектив қонуниятлари асосида ривожланади. Уларни ўрганиб бориш, уларга амал қилиш талаб этилади”[20, б.8]. Шу нуқтаи назардан, ижтимоий воқеликка ҳар хил моделларни зўрлаб тиқиштириш мумкин эмас. Чунки демократия ҳар бир давлатнинг турмуш даражасидан келиб чиқиб, ақл-идроққа таянмоғи лозим. Қолаверса, демократиянинг маълум бир меъёрлари бўлса-да, у ҳар бир халқнинг тафаккур тарзи, воқеа-ҳодисаларга муносабати, уни баҳолаш мезони, ўзининг тарихий келиб чиқиши, қадимий анъаналар асосида шаклланган турмуш тарзи ва табиати билан белгиланади.

Минтакалардаги фаол демократлаштириш жараёнлари борасидаги турли-туман қарашлар, ўз навбатида, АҚШ неоконсерватив ёндашувларига ҳам таъсир кўрсатмай қолмади. Айниқса, давлатлар ички ишига бевосита қуроли аралаштириш ўзининг салбий натижасини кўрсатиши аён бўлди. Неоконсерваторларнинг иккинчи авлоди вакиллари дастлаб бошданок “юмшоқ куч” таъсиридан фойдаланишни афзал кўрган эдилар. Шунинг учун, неоконсерваторлар маълум давлатдаги вазият, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳолат хусусиятларидан келиб чиқиб, усуллар ва тактикани танлашга эътибор қаратдилар.

Яқин Шарқ минтақасидаги давлатларга турли хилдаги молиявий ёрдамлар кўрсатиш ишлари давлат ташқи сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири сифатида кўрилади бошлади. Бу борада АҚШ Конгресси қуйидаги ислохот дастурларини молиялаштиришга эътибор қаратиб келди: MEPI (Middle East Partnership Initiative) – Давлат Котибияти дастури ҳисобланиб, араб давлатларида ислохотлар ўтказишга қаратилган. Бунда асосан жамиятни демократлаштириш, кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш, сиёсий иштирокни кенгайтириш ва аёллар ҳуқуқларини таъминлаш мақсад қилинган; HRD (Human rights and Democracy Fund) – мусулмон мамлакатларида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишни молиялаштиради; NED (The National Endowment for Democracy) – демократик лойиҳа бўлиб, бутун дунёда демократик институтларни кучайтириш мақсад қилинади.

Бундан ташқари, Яқин Шарқ минтақасида демократияни қўллаб-қувватловчилар сифатида қуйидаги ташкилотларни кўрсатиш мумкин: NDI (The National Democratic Institute for International Affairs) – Миллий демократик институти; IRI (The International Republican Institute) – Халқаро Республика институти; MEPI (The Middle East Partnership Initiative) – Яқин Шарқ ҳамкорлик ташаббуси; USAID (The United States Agency for International Development) – АҚШ халқаро ривожланиш агентлиги ва бошқалар. Маълумотларга кўра бугунги кунда АҚШ дунё бўйлаб демократияни ёйиш ғояларига хизмат қилувчи 350 дан ортиқ дастурларни қўллаб-қувватламоқда[21].

Неоконсерватив жамоани бошқарган Кичик Ж.Бушнинг демократияни олға суриш сиёсати нафақат халқаро миқёсда, балки АҚШнинг ўзида ҳам кескин танқидларга учради. Бу сиёсатнинг салбий таъсирлари борасида хавотирли башоратлар билдирила бошлади. Шундай талқинлардан бири либерализм оқимининг таниқли вакилларидан бўлган Ж.Соросга тегишлидир. У неоконсерваторларга танқидий муносабатини билдирар экан, Ж.Бушнинг демократия таҳдиди АҚШнинг “очиқ жамияти” тақдирида хавотир уйғотади.

Бу борада АҚШнинг собиқ президенти Ж.Картернинг қуйидаги фикрини келтириш ўринли: “Буш ва унинг маъмурияти ташқи сиёсатда ўн йиллар давомида америкаликлар учун асос бўлган маънавий-ахлоқий тамойилларни қўпол тарзда бузиб, АҚШнинг халқаро обрўсига ниҳоятда катта путур етказди. Эндиликда аҳволни тўғрилаб олиш унча осон кечмаса керак”.... Бжезинский “Лос Анжелес таймс”даги мақоласида британиялик машҳур тарихчи Арнольд Тойнбининг “Тарихни ўрганиш” асаридаги ҳар қандай империянинг кулашига давлат раҳбарларининг халокатга олиб борувчи хатти-ҳаракатлари сабаб бўлган, деган хулосага тўла қўшилади. У Жорж Буш фаолиятининг тарихий якуни империявий



сиёсат, ўзидан бошқаларни менсимаслик одатлари оғир оқибатларга олиб келади, деб ҳисоблайди.

Америка демократиясининг асосчиларидан бири Томас Жефферсон ўз даврида бугунги кун учун ҳам ибратли бўлган қуйидаги хулосани бежиз баён этмаган: “Ҳеч бир мамлакат жаҳон афкор оммасини чинакам ҳурмат қилмасдан туриб, ўз муаммоларини ҳал эта олмайди”. Бу вазиятлар демократияни экспорт қилиш сиёсатининг коммунизмни оламга ёйиш учун бўлган ҳаракатлар сингари боши берк кўчага кириб қолаётганини англатади. Дунёга гегемонлик қилиш, ўз андозаларини бошқаларга тикиштириш, ўзига мос тузум ва ҳукуматларни зўрлик ва маблағлар эвазига сақлаб туриш сиёсати охир-оқибат ҳалокатли тугаши муқаррар[22].

**Хулоса.** Неоконсерваторлар танқид қилинар экан, улар демократиянинг трансформациялашуви, фуқаролик жамиятини қўллаб-қувватлаш, янги демократияларни иқтисодий ривожлантириш ва ҳарбий ҳолатдан кейинги даврдаги ривожлантириш дастурлари билан эмас, балки ҳарбий ислоҳотлар ва ракетага қарши кураш муаммолари билан машғул бўлдилар. Неоконсерваторлар ўз ғоялари амалиётда ўз тасдиғини қандай топиши масаласини очиқ қолдирмоқдалар. Масалан, тузуми ўзгартирилган давлатларда янги демократик институтларни қандай қилиб шакллантириш, бундай институтлар қандай шароитларда ривожланади ва мустаҳкамланади сингари саволларга аниқ жавоблар берилмади. Умуман, уларнинг сиёсий фалсафаси амалиётдан анча узоқдир.

Аслини олганда, демократияни илгари суриш ғоясининг ўзи, гарчи Бжезинский умумий тарзда уни ёқласа-да, илмий жиҳатдан хато, амалий жиҳатдан хавфли. Чунки барқарорликни издан чиқаради, турли ижтимоий қатламлар ўртасида тўқнашувларга сабаб бўлади, мамлакатни қарама-қарши гуруҳларга бўлиб юборади. Шимолий Африка мамлакатлари, хусусан, Миср, айниқса Ливия ҳамда Сурияда юз берган воқеалар буни тасдиқлаб турибди. Қолаверса, қудратли давлатларнинг ҳолислигига нисбатан шубҳани кучайтиради.

Умуман, АҚШнинг Яқин Шарқдаги манфаатлари концепцияларнинг илгари сурилиши, эркинлик ва демократия ғоялари тарғиботи минтақадаги ижтимоий-сиёсий ҳолатнинг ўзгаришига сабаб бўлмоқда. Геоиқтисодий ва геосиёсий мақсадлар учун инсоният мафкураси ва маънавиятини ўзгартиришга урунишларининг асосий сабаблари бугунги кунда яққол кўзга ташланмоқда. АҚШ неоконсерваторларининг Яқин Шарқни демократлаштириш концепцияларининг салбий хусусияти шундаки, улар минтақа давлатлари ички ишларига аралаштириш ва давлатларнинг ўзига хос ривожланиш хусусиятлари, менталитети сингари омилларга етарлича эътибор бермайдилар. Натижада уларнинг асосий мақсади жамиятни эркинлаштириш эмас, балки геосиёсий ва геоиқтисодий мақсадларни амалга оширувчи ва АҚШ гегемонлигини таъминловчи восита сифатида талқин этилишига асос бўлади.

#### АДАБИЁТЛАР

1. *A bill in the house of representatives. March 3, 2005* // <http://www.theorator.com/bills109/hr1133.html>.
2. *Fukuyama F. After the Neocons: America at the Cross-Roads.* – Yale University Press, 2006. – P.9.
3. *Ivo Daalder and James Lindsey. America Unbound: The Bush Revolution in Foreign Policy.* – Brookings Institution Press, Washington DC, 2003. – P.15.
4. *Kaplan L.F. and Kristol W. The War Over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission.* – San Francisco: Encounter Books, 2003. – P.27.
5. *Layne Ch. From Preponderance to Offshore Balancing // International Security.* - vol. 22. - No. 1. – Summer, 1997. - P. 86-112.
6. *Maria Ryan. Neoconservatives and the Dilemmas of Strategy and Ideology, 1992-2006* // [www.49thparallel.bham.ac.uk/back/special/Ryan\\_NeoconDilemmas.pdf](http://www.49thparallel.bham.ac.uk/back/special/Ryan_NeoconDilemmas.pdf).
7. *Muravchik J. Imperative of American Leadership: A Challenge to Neo-Isolationism.* – Washington: AEI Press, 1996. – P.39.
8. *Muravchik J. Imperative for American Leadership.* – Washington: AEI Press, 1996. – P.161, 163, 164.
9. *Podhoretz N. World War IV: How It Started, What It Means and Why We Have to Win // Commentary, September 2004.* // <https://www.commentarymagazine.com/articles/world-war-iv-how-it-started-what-it-means-and-why-we-have-to-win/> (мурожаат қилинган сана: 11.10.2019).
10. *Project for the New American Century, letter to President Clinton on Iraq. January 26th 1998* // <http://www.newamericancentury.org/iraqclintonletter.htm>
11. *The National Security Strategy.* - March 2006. // <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/index.html>

12. Vaisse J. *Neoconservatism: The History of the Movement*. – Harvard: Harvard University Press, 2010. – P. 244.
13. William Kristol and Robert Kagan. *Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy*. – Encounter Books, San Francisco, 2000. – P.12-14. // [http:// www.aei.org/ include /pub\\_print.asp?pubID=19912](http://www.aei.org/include/pub_print.asp?pubID=19912)
14. Wolfowitz P. *Statesmanship in the New Century // Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy / ed. by Kagan R., Kristol W. San Francisco: Encounter Books, 2000. – P.320.*
15. Ананьева Е. “For who we are? For what we are” Внешнеполитическая полемика в США. // *Международная жизнь*. – 2006 - №2. – С.19-31.
16. Батюк В.И. Россия, США и “Цветные революции” // <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/81506>.
17. Бжезинский З. Выбор: мировое оподство или глобальное лидерство. – Москва: Международные отношения, 2007. / Эркаев А. Уч жиҳатдан тутаиш уч асар. // Тафаккур. – 111-113 б.
18. Блохин К. Американский неоконсерватизм – идеология слабеющего гегемония. // *Проблемы национальной стратегии*, 2017. №3(42). – С.44.
19. Жўраев Т., Ақобиров С. Миллий манфаатлар ва миллий хавфсизлик. – Т.: Академия, 2007. 52–б.
20. Каримов И.А. Демократия – бош йўлимиз. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996. 8-б.
21. Карякин В. Роль неправительственных организаций в разрушении основ государственности // <http://ru.journal-neo.org/2013/07/08/rus-rol-nepравitel-stvenny-h-organizatsij-v-razrushenii-osnov-gosudarstvennosti/>
22. Назаров Қ. *Фоялар фалсафаси*. – Т.: ЎЗМУ, 2010.
23. Олбрайт М. Джордж Буш: “Бог хочет, чтобы я стал президентом”. // *Азия и Африка сегодня*, 2007. - №6. – С. 49.
24. Перинчек М. Проект Великого Ближнего Востока и новая миссия НАТО. Доклад, прочитанный на пленарном заседании конференции Россия // <http://meast.ru/?p=425> - Санкт-Петербургский центр изучения современного Ближнего Востока. -18 апреля 2008 г.
25. Попов В. Американский закон «О распространении демократии» и «цветные» революции // <http://www.otechestvo.org.ua/main/20061/1607.htm>.
26. Попов О.А. Политическая деятельность в правозащитных одеждах. // <http://www.lebed.com/2004/art3813.htm>